

ПИТАННЯ ТЕРИТОРІЇ І КОРДОНІВ УКРАЇНИ В АНАЛІТИЧНІЙ ЗАПИСЦІ Д. ДОНЦОВА «О ГРАНИЦЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІД ВЗГЛЯДОМ ПОЛІТИЧНИМ» (1918)

У статті розглянуто основні принципи, якими керувалася Українська Держава у питаннях території і кордонів на мирних переговорах із РСФРР.

Ключові слова: Українська Держава гетьмана П.Скоропадського, мирні переговори.

Політичні та воєнні події 1917-1918 рр. призвели до значних геополітичних зрушень на карті Європи – появи низки нових держав, зміни території і кордонів тих, що існували раніше. В результаті Української національної революції постала незалежна українська держава, процес формування території та визначення кордонів якої знайшов відображення в універсалах Української Центральної Ради, ухваленому УЦР 6 березня 1918 р. Законі про адміністративний поділ України. Також він був закріплений міжнародно-правовими актами – двома Брестськими мирними угодами (між УНР та державами Четверного союзу та між РСФРР та державами Четверного союзу). Збирання українських земель тривало за доби Української Держави (УД) гетьмана П.Скоропадського. У визначенні території та кордонів центральною подією стала Мирна конференція з РСФРР, яка відбулась у травні-жовтні 1918 р. У пропонованій статті йдеться про геополітичні принципи, покладені в основу позицій української делегації на переговорах із РСФРР.

Згаданий закон про адміністративно-територіальний поділ України мав певною мірою декларативний характер, він включив до складу УНР ряд територій, на які її влада на той час не розповсюджувалася. На півночі це була частина білоруського Полісся, на сході – повіти Курської та Воронізької губерній, де проживало багато українців. Водночас до території УНР не були включені Бессарабія та Крим [7, с. 104–109; 3, с.181–182].

Відповідно до Брестських мирних угод радянська Росія зобов'язувалася визнати УНР, вивести з її території свої війська, провести переговори з метою укладення мирного договору і встановлення державних кордонів. 2 квітня 1918 р. Рада народних міністрів УНР звернулася до радянського уряду з пропозицією припинити стан війни і визначити окремою угодою кордони країн, на що Москва відповіла згодою провести спільну мирову конференцію [3, с. 241, 346]. Місцем її проведення був обраний Київ.

Першим кроком до діалогу стало припинення стану війни. Переговори про перемир'я між представниками німецьких і

українських військ з одного боку, і Червоної армії – з другого, розпочалися 4 травня в Кореневі (Курська губернія) й завершилися 6 травня у Конотопі підписанням договору про припинення військових дій й встановлення демаркаційної лінії, яка розділила воюючі сторони. Вона проходила через Сураж–Унечу–Стародуб–Новгород–Сіверський–Глухів–Рильськ–Колонтаївку–Суджу–Беленіхіно–Куп'янськ [5, с.22].

Наступного дня 7 травня питання про кордони держави розглянула Рада Міністрів УД (протокол №4). Вона погодилась на півночі і сході вважати тимчасовим державним кордоном демаркаційну лінію, нанесену військовими. В якості завдання на перспективу було зазначено, що державний кордон має відповідати етнографічним умовам. Уряд також поставив завдання змагатись за приєднання Криму до України. Як видно із змісту резолюції, геополітичний курс УД був націлений на приєднання тих земель, що з етнографічного та історичного погляду були пов'язані з Україною [1, арк. 5–8.]. Тому у міжнародних контактах із сусідніми державами, зокрема, з тими, що виникли внаслідок розпаду Російської імперії, так чи інакше поставали й територіальні проблеми.

23 травня розпочалися мирні переговори у Києві. Рада міністрів включила до делегації відомих державних і політичних діячів, досвідчених фахівців. Це були С. Шелухин (голова), І. Кістяковський, П. Стебницький, О. Сливинський, О. Ейхельман, Х. Барановський, А. Свіцин, П. Линниченко. В ході переговорів при українській делегації було засновано сім комісій, у яких працювали кращі правники, економісти, військові, діячі культури. 12 червня сторони уклали прелімінарну мирну угоду, за якою до закінчення переговорів припинялися воєнні дії. Демаркаційна лінія слугувала тимчасовим кордоном між Українською Державою та РСФФР. Але і російська, і українська сторони не вважала це розмежування остаточним. Наступні чотири місяці центральне місце в переговорах займало визначення державних кордонів. Пленарні засідання конференції звелися до гострих дискусій навколо цієї проблеми.

Серед масиву архівних матеріалів Мирової конференції, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, є цікавий документ. Це аналітична записка експерта політичної комісії української мирної делегації Д. Донцова «О границях України під виглядом політичним» (9 сторінок машинопису, незасвідчена копія) [2, арк. 76–80]. Вперше до наукового обігу його ввів О. Лупандін, згадавши у передмові до збірника документів «Мирні переговори між Українською Державою та РСФФР» [4, с. 16–17]. Але документ цей не публікувався.

Д. Донцов на той час очолював Українське телеграфне агентство та Державне бюро преси і був членом політичної комісії мирної делегації. Відомий політичний діяч, колишній член лівих українських партій, що відійшов від соціалістичного руху, був окремою фігурою в українському політикумі. У березні 1918 р. він повернувся до Києва, зблизився з

хліборобами-демократами, до Центральної Ради та її політики ставився різко негативно. Далекий від консервативних кіл Наддніпрянської України, після державного перевороту він несподівано був запрошений П.Скоропадським на високу посаду в керівництві УД. Хоча, на думку дослідника К. Галушка, логіка гетьмана була цілком зрозумілою: Д. Донцов був консерватором у політиці, членом лояльного політичного руху, відомим журналістом. Багато в чому поділяв погляди гетьмана й його політичну програму. До того ж, був професійним правником, останні чотири роки проживав в Австро-Угорщині, добре знав європейські мови [8, с. 22]. Але й серед гетьманського оточення він залишався самотнім.

Про появу згаданого документу дізнаємося із щоденника Д. Донцова. 4 червня він записав, що запрошений на засідання політичної комісії, де йому доручено «виробити реферат про політичні границі України» [8, с. 46]. 7 червня він зробив відповідну доповідь на засіданні комісії, й занотував у щоденнику, що його думка була підтримана С. Шелухиним по всіх позиціях і вдвох вони заперечували О. Шульгину, який «говорив про федерацію і хотів нав'язати нашу політику до традицій Центральної Ради і Секретаріату» [8, с. 47–48]. Доповідь Д. Донцова викликає безперечний інтерес, оскільки у ній вперше кордони України визначалися не в етнографічному, а в політичному аспекті. До того ж, деякі її положення не втратили актуальності до нашого часу.

Питання про межі, у яких мала існувати майбутня автономна Україна, вперше постало у квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі. При їх обґрунтуванні усі доповідачі спиралися виключно на етнографічний принцип. Тобто, єдиним критерієм слугувала перевага українського населення: українськими вважалися ті землі, на яких більше половини місцевого населення складали українці [6, с. 5–7]. Так само за етнографічним принципом була визначена територія УНР у III Універсалі Центральної Ради. Працюючи над проектом згаданого закону про адміністративно-територіальний поділ України, М. Грушевський поряд з етнографічним фактором спирався також на минуле, історичну долю тих чи інших прилеглих к етнографічній Україні територій [7, с. 104–109].

Чому діячами Центральної Ради не брались до уваги геополітичні критерії, на нашу думку, є цілком зрозумілим. На порядку денному в українському русі тоді стояло питання української автономії у складі демократичної федеративної Росії. Отже, оскільки про державну самостійність не йшлося, геополітичні проблеми мали залишатися прерогативою центральної влади.

Захопившись етнографічними ілюзіями, Центральна Рада після Брестських мирних угод поставила завдання не лише об'єднати усі українські землі, а й приєднати віддалені території, на яких проживало багато українців. 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів, де обговорювалися умови майбутнього мирного договору між УНР та РСФРР, щодо вирішення територіальних проблем вносилися такі пропозиції:

«3. Сторони, що умовляються, визначають такі границі: ... включаючи частину Кубані, частину Ростовського округу, Таганрозький округ, Чорноморську і Ставропольську губернію, Путивльський повіт Курзької губернії, чотири повіти Воронізької губернії, українську колонію на Сибіру – Зелений клин на Амурі. Крим остається під впливом України.

4. Забезпечить справу колонізації в Сибіру.

5. Питання відносно Бессарабії вирішує Українська Народна Республіка на підставі самовизначення націй, по згоді Румунії і Бессарабії, після виводу з території останньої військ Совіта народних комісарів» [3, с. 167].

Отже, стратегічна мета УЦР полягала в тому, щоби приєднати до України якомога більше земель, аби для цього знайшлася хоч яка підстава.

Д. Донцов бачив проблему по-іншому. Він вважав, що у визначенні кордонів Української Держави простою арифметикою національного складу населення керуватися неможна. Реферат він розпочинає з того, що чітко визначає державницьку позицію у визначенні кордонів: «... На першій плані при розв'язанні всіх граничних справ має стояти інтерес української держави» [2, арк. 76]. Далі наголошує на двох причинах, які ускладнюють встановлення кордонів між Українською Державою та РСФРР. Перша, на його думку, це прорахунки попередньої влади, яка у небезпечний для держави спосіб трактувала право самовизначення націй; друга – невизначеність суб'єкта переговорів з російської сторони. Кого, власне, представляє російська делегація: усю колишню Російську імперію за винятком України та інших державних утворень, що відійшли від неї за Брестським договором; чи фактично ту територію, на яку розповсюджується влада Ради народних комісарів, тобто без Бессарабії, Білорусі, Криму, Дону й Кубані?

Він докладно аналізує правовий статус кожного з цих країв та характер стосунків УД із ними. На його думку, з національних окраїн, на які поширювалась колись суверенність Російської імперії, Бессарабія і Холмщина вже були звільнені від неї цілком правовим шляхом. Бессарабія в листопаді 1917 р. проголосила себе фактично незалежною Молдавською республікою з власним урядом на чолі. Анексії цієї республіки Румунією Україна не визнала, про що УЦР заявила в нотах до румунського уряду від 13 та 19 квітня. Таким чином, справа кордонів Української Держави могла бути вирішена лише шляхом порозуміння між урядом УД та Молдавської республіки. Росія не повинна мати до цього жодного відношення. Холмщина залишилася поза межею, визначеною Брестським миром як західний кордон Росії. Виходячи з цього, долю цього краю мають вирішувати шляхом порозуміння (на ґрунті Брестських угод) уряди УД з одного боку, та Австро-Угорщини з другого.

Питання, чи буде встановлення кордонів України із Білоруссю, Кримом, Доном, Кубанню вирішуватись виключно ними самими і урядом УД, чи також і Росією, було неоднозначним. Д. Донцов вважав,

що Українська незалежна держава, яка утворилася на принципах самовизначення націй, має поважати реалізацію цього права іншими народами колишньої Російської імперії. Під таким кутом зору він пропонує розвивати двосторонні відносини УД із зазначеними територіями.

30–31 грудня 1917 р. Виконавчий комітет першого Всебілоруського національного з'їзду проголосив створення Білоруської народної республіки у межах білоруських етнографічних земель. Цей акт, проголошений представницькою організацією білоруського народу, утвореною практично на тих самих засадах, що й Центральна Рада, був визнаний урядом УЦР. Існування Білоруської держави є доконаним фактом: уряд УД вступив в офіціальні переговори з делегацією Білоруської республіки.

Область війська Донського також проголосила себе незалежною від Росії. 21 грудня 1917 р. у Владикавказі був проголошений Південно-Східний союз, до складу якого увійшли Дон, Кубань, Терське та Астраханське кочаче війська, а також Ставропольська та Чорноморська губернії. 23 лютого 1918 р. Кубанська народна рада проголосила Кубанську народну республіку.

Таким чином, Білорусь, Дон та Кубань представляли собою незалежні від Росії державні організми. На підставі цього, державні кордони між ними і Україною повинні визначатись лише взаємним порозумінням відповідних урядів без будь-якого втручання уряду РСФРР. Самостійного незалежного статусу ці «колишні окраїни Російської імперії» набули ще до початку мирних переговорів. Отже, до складу Російської соціалістичної федеративної радянської республіки на момент переговорів ці землі вже не входили.

Іншим було становище із Кримом. III Універсал УЦР «мав необережність» проголосити, що до України належить лише північна Таврія без Криму. Коли в грудні 1917 р. татарський Курултай повідомив Центральну Раду про утворення Кримської республіки, це не викликало жодних заперечень з боку уряду УНР. На перший погляд, ситуація виглядала аналогічною з Бессарабією. Але відмінності, на думку Д. Донцова, полягали в тому, що Росія від своїх суверенних прав на Бессарабію, хоч і мовчазно, але зреклася. Але не зробила цього по відношенню до Криму. Таким чином, якщо підійти до справи формально, долю Криму мали вирішувати або Україна з Росією, або Україна з Кримом.

Це в теорії, а в дійсності, наполягає Д. Донцов, така точка зору є хибною. Бессарабія, Дон, Кубань представляли собою цілісні території, які хоч і в іншому форматі, але у тих самих межах існували ще перед розпадом Росії. Крим не являв собою ні цілісної території, ні окремої адміністративної одиниці. Північна частина півострова за своїм етнічним і географічним характером зливалася з континентальною

частиною Таврії. Така обставина позбавляла півострів характеру чогось одноцільного, отже і юридично, і фактично Крим був частиною Таврії. Українська Держава, наголошує Д. Донцов, може визнати право націй на самовизначення за яскраво вираженими національними або адміністративними територіями, але ніяк не за їх довільно викраяним частинам: «Визнати право політичного самовизначення за кількомастами тисяч мешканців Криму значило би зробити залежною від їх доброї волі долю 40-мільйонного краю – України, суверенність котрої без Криму стала б ілюзоричною» [2, арк. 77 зв.].

Подібні карликові держави, вів далі Д. Донцов, важливі у стратегічному і геополітичному плані (саме таким і є Крим), ніколи не зберігають незалежності. Відділений від України, до котрої він є органічно прив'язаним, Крим зробився би іграшкою в руках ворожих Україні сил. З огляду на це, Українській Державі слід визнати право Криму на самовизначення, але не політичне, а лише культурно-національне. Права татарського народу мусять бути забезпечені, причому в порозумінні з ним самим. Але політично Крим є інтегральною частиною України і таким має лишитися й далі. Втручання будь-якого третього чинника в стосунки між ними з точки зору права є абсолютно неприпустимим [2, арк. 77 зв.]. Отже, Д. Донцов ще у 1918 р. передбачав ті проблеми із Кримом, які й досі залишаються актуальними для сучасної України.

Визначивши правовий стан територій, що межують з Україною, Д. Донцов далі обґрунтовує принципову позицію щодо її кордонів. Західний кордон України, частково визначений Брестською мирною угодою, далі йшов по лінії старого російського кордону з Австро-Угорською монархією, що існував перед початком війни. Щодо Бессарабії, то Україна не мала на той момент жодних правових підстав для включення її до свого складу. В подальшому ж існувала можливість вимагати реституції¹ Молдавської республіки і відділення від неї Ізмаїльського, Хотинського і Аккерманського повітів, населених українцями. Крім мотивів етнографічно-стратегічного характеру, поліпшила б така корекція кордонів величезні геополітичні незручності, пов'язані із втратою Бессарабії, особливо використання Дунаю для Української Держави.

Північний кордон також частково (до Вигоновського озера) був визначений Брестським договором. Як він буде йти далі на схід треба вирішувати у порозумінні з білоруським урядом. Але політична ситуація в Білоруській народній республіці непевна й існує загроза включення білоруської території до якоїсь іншої, не власної державності. Тому Україні слід для власної безпеки контролювати деякі білоруські землі, які будуть прикривати лінію кордону, визначену військовими авторитетами як кінцевий стратегічний мінімум.

1 Реституція (у міжнародному праві) – повернення однією державою іншій майна, незаконно захопленого під час війни.

З власне російською територією розмежування кордонів слід провести таким чином, щоби по можливості менша кількість неукраїнського елемента опинилася у складі Української Держави. Кордон має проходити так, щоби до України належали повіти Курської губернії – Грайворонський, Ново-Оскольський, Путивльський, Суджанський, Білгородський, частина Рильського та Обоянського; та Воронізької губернії – Бірюченський, Богучарський, Валуйський, Острогозький. У стратегічному плані значення цих повітів є таким самим, як і повітів Мінської і Гомельської губерній, що одійдуть до України, як і Холмщини. «Вони стримуватимуть напір російської стихії на Україну і ослаблюватимуть ударну її силу. Це був би охоронний вал України супроти півночі» [2, арк. 78 зв.], – вважав Д. Донцов.

Територія Області війська Донського відділяє Україну від Кавказу і Кубані, а власне російські землі («Московщину») – від Кавказу і Чорного моря. Отже, Дон має колосальне геополітичне значення. Мати в особі Війська Донського дружнього сусіда або союзника є найпершою і найважливішою задачею української східної політики. Для того, щоби мати приязні стосунки з Доном, Україні слід відмовитися від територіальних претензій до нього. Анексія козачих територій Дону для отримання безпосереднього сполучення з Кубанню, на думку Д. Донцова, «була б шкідлива і неможлива до переведення» [2, арк. 79]. У стосунках із Доном слід, перш за все, враховувати національний склад населення, яке у своїй більшості хоч і є трохи відмінним від московського, але все ж російське. З огляду на слабкість сепаратистських устремлінь Дону, кордон із ним слід встановити лише в межах необхідного і з стратегічних міркувань, а саме: Україна може претендувати лише на Таганрозький і частину Ростовського (без Ростова) округи. Далі би кордон йшов східною межею Катеринославщини, Харківщини і Вороніжчини. З Кубанню і Чорноморським побережжям Україна, таким чином, не мала б суцільних сухопутних кордонів.

А от у відношенні до Криму Українська Держава не повинна вдаватися до жодних компромісів. Д. Донцов звертається до екскурсу в історію. Він пише: «Севастополь з Кримом є ключ до панування над Гінтерландом², котрим в 1855 р. була Росія, а тепер буде Україна. Паризький мир (1856 р. – О.Б.) змусив Росію через хвильову втрату Севастополю зректися прав держати військовий флот на Чорному морі і арсенали на його узбережжі. Такі і подібні обмеження суверенності Української Держави чекають її по втраті Криму в разі його переходу в інші руки. Належність Криму до України є *conditiosinequanon*³ української незалежності» [2, арк. 79зв.]. Український уряд мав добиватися від Росії визнання його суверенітету над Кримом і вести

² Гінтерланд (від німецького Hinter-land, hinter – за, позаду і Land – місцевість) – геополітичний термін, територія, що тяжіє до певного центру на мезорівні, країна, що перебуває «поза» об'єктом.

³ Неодмінна умова (лат).

переговори про його статус в Українській Державі, виходячи з того, що півострів є її складовою і невід'ємною частиною. Інші чинники при вирішенні кримської справи мали бути відкинуті.

У кінцевому підсумку зазначимо, що головні положення аналітичної записки Д. Донцова «О границях України під виглядом політичним» лягли в основу позиції української делегації на переговорах з РСФРР, визначили характер двосторонніх відносин Української Держави із Білоруссю, Доном, Кубанню, Кримом. Керуючись такими принципами, українська сторона у справі визначення кордонів орієнтувалась на інтереси стратегічного забезпечення існування незалежності Української держави, маючи на меті встановити кордони таким чином, щоби суверенність її не зазнала шкоди як внаслідок втрати своїх, так і через прилучення чужих територій.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. – 6.
2. ЦДАВО України. – Ф. 1067. – Оп. 1. – Спр. 17.
3. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1997. – 422 с.
4. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. 1918 рік. Протоколи і стенограми пленарних засідань: Збірник документів і матеріалів. – К.–Нью-Йорк–Філадельфія: Вид-во М.П.Коць, 1999. – 366 с.
5. Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.
6. Бойко О. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917-1921 рр.) / О.Бойко. – К.: Інститут історії України, 2007. – 62 с.
7. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991. – 120 с.
8. Донцов Д. Рік 1918. Київ / Д.Донцов. – К.: Темпора, 2002. – 206 с.

Бойко Е.Д. Проблема территории и границ Украины в аналитической записке Д. Донцова «О границах Украины под взглядом политическим» (1918).

В статье рассматриваются основные принципы, которыми руководствовалась Украинская Держава в вопросах территории и границ на мирных переговорах с РСФСР.

Ключевые слова: Украинская Держава гетмана П.Скоропадского, мирные переговоры.

Boyko O. The problem of territory and frontiers of Ukraine in the analytic memorandum «About Ukraine's frontiers in political aspect» by D. Dontsov (1918).

The article considers the Ukrainian Hetman State's main principles of the problem of territory and frontiers at the peace negotiations with Soviet Russia.

Keywords: Ukrainian Hetman State, peace negotiations.